

Definitivní konec národního mýtu o první tištěné knize?

Veronika Sladká

Knihovna Akademie věd České republiky
sladka@lib.cas.cz

Spory kolem datace prvního textu zhotoveného na tiskařském lisu v českých zemích, živené nacionalistickými ambicemi předchozích generací, způsobily, že patříme k nemnohým evropským národům, které stále tápou, pokud jde o uvedení knihtisku do země a identifikaci nejstarší bohemikální knihy sázené pohyblivými literkami. Definitivní konec nejasností má přinést nedávno publikovaná kniha Kamila Boldana *Počátek českého knihtisku*. Náš přední znalec knižní kultury v ní na základě vlastního průzkumu filigránů zjištěných na papírech nejstarších tištěných bohemik mimo jiné vyvrací tradovaný mýtus o časně dataci *Trojánské kroniky*, která bývala částí odborné veřejnosti od 19. století pokládána nezvratně za nejranější projev knihtisku u nás, a jak se ukazuje, neoprávněně zařadila české země mezi sedm prvních evropských lokalit, v nichž se etablovala nová forma komunikace. Monografie však kromě naplnění hlavního cíle autora — „vymazat letopočet 1468 z moderních dějin českého knihtisku“ — zavádí i novou chronologii nejstarších bohemikálních tisků plzeňské provenience a přibližuje kulturně-historické pozadí, v němž se první tištěné knihy vyráběly a distribuovaly. Na pozadí evropského knihtisku a skrze osudy skutečných či domnělých aktérů Darntonova modelu komunikační sítě (*communication circuit*), tj. autorů, tiskařů, nakladatelů, mecenášů i čtenářů, K. Boldan rekonstruuje nejen příběh nejstarší tiskařské dílny založené v katolické Plzni v polovině sedmdesátých let 15. století, ale seznamuje též čtenáře s nejnovějšími poznatky na poli české i zahraniční inkunábulistiky.

Počátek českého knihtisku představuje kvalitní monografii z oblasti dějin knižní kultury, publikaci, kterou vzhledem k vysoké odborné úrovni ocení především odborná veřejnost. Díky srozumitelnému jazyku a množství srovnávacího fotografického materiálu má však potenciál oslovit také studenty i širší laickou veřejnost. Autorovi se podařilo přiblížit zákulisí „černého řemesla“ a strategie dobové komunikační a informační praxe v 15. století, a to formou nadmíru poutavou a čtivou. Škoda jen, že stylistických kvalit českého textu nedosahuje závěrečné shrnutí v anglickém jazyce (např. zbytečné užití trpného rodu, místy rozvlácnost, přílišná doslovnost překladu). Anglický překlad bohužel obsahuje i celou řadu drobnějších či závažnějších nepřesností v anglické odborné terminologii (např. opakovaně použitý výraz *printing workshop* místo běžného termínu *printing shop* / *printing house*; chybný překlad *letter*

pro kovovou literku — správně (*printing*) type, chybně *printed device* pro označení signetu tiskaře — správně *printer's device*).

I přes tuto drobnou výtku, která ovšem není chybou autora, lze Boldanovu knihu směle označit za velmi zdařilý příklad práce reflektující moderní badatelský přístup v rámci současného výzkumu knižní kultury označovaný jako „sociologie textů“ (D. F. McKenzie, *Bibliography and the Sociology of Texts*). Autor, jenž je dlouholetým odborným pracovníkem Oddělení rukopisů a starých tisků v pražském Klementinu, se totiž neupíná jen k vytvoření nového, komplexnějšího bibliografického přehledu nejstarší tiskové produkce, ale hledá sociální, ekonomické a politické stimuly i konkrétní podmínky, za nichž byly texty v počátcích knihtisku multiplikovány, šířeny, čteny a také ničeny.

Korpus nejstarší tištěné produkce autor nahlíží prostřednictvím rozsáhlého souboru fyzických znaků (papír, typografie, knižní vazba, výzdoba, provenience), který ve své materialitě odráží jak duchovní a intelektuální zájmy svých tvůrců, tak i ambice, sociální zařazení a ekonomické možnosti svých vlastníků. Rovněž si všímá jak toho, proč byly určité texty v konkrétní době publikovány tiskem, zatímco jiné se šířily nadále opisem, tak toho, jakou funkci plnilo tištěné médium v široké škále sociálních prostředí. Autor sleduje nejen motivy jednotlivých aktérů při výrobě, distribuci a recepci textů, ale i jejich vzájemnou interakci, ke které docházelo v rámci dlouhého „životního cyklu knihy“. Prostřednictvím studia fyzických znaků knih otevírá téma vážící se k úloze jednotlivců i institucí a jejich vlivu na panující formy společenského diskurzu v minulosti. Kladně je třeba hodnotit také snahu K. Boldana seznámit české čtenáře s nejnovějšími výzkumy zahraniční inkunábulistiky. Neméně chvályhodným počinem je začlenění pasáží věnovaných neknížním formám tiskové produkce, jakými byly jednolisty, jejichž výzkumem se domácí knihovědci v minulosti zabývali spíše okrajově. Přitom studium této efemérní produkce je dnes integrální součástí výzkumu knižní kultury v zahraničí, ať už proto, že jednolisty představovaly důležitý zdroj příjmu tiskaře, či proto, že se záhy staly nástrojem státní správy či náboženské a politické propagandy. Nadto, jak autor v páté kapitole „Tiskař a odpustkář“ ukazuje, představovalo vydávání odpustkových listů jeden z nejdůležitějších stimulů podporujících rozvoj a šíření nové reprodukční technologie — knihtisku.

Bohatě ilustrovaná publikace je členěna do devíti částí. První dvě kapitoly líčí zrod a rozvoj evropského knihtisku i podobu nejstarších tisků (inkunábulí). Období patnáctého století charakterizuje jako dobu, pro niž je příznačné experimentování s mechanickým rozmnožováním obrazu a textu. Stručně představuje předchůdce knihtisku (dřevořez, kovořez, mědiryt, xylografie) i jejich technologické možnosti a limity. V pojednání o xylografii odkazuje na nejnovější výzkumy, které již nepovažují tento typ tištěných knih za předstupeň knihtisku, ale za alternativní technologii multiplikace specifického typu literatury (*Biblia pauperum*, učebnice pro školní mládež a průvodce pro poutníky do Říma). Převážná část první kapitoly je pak věnována osobnosti mohučského tiskaře Gutenberga a jeho experimentům na poli knihtisku, včetně odhalení záhady prvního vydání *Catholiconu*. Zde je čtenář poprvé podrobně seznámen s tím, „co všechno lze z jediného tisku vyčíst i při absenci jiných písemných pramenů“, a sice prostřednictvím detailní analýzy fyzických znaků dochovaných exemplářů (s. 30). Ostatně rozbor filigránů v užitých papírech stejně jako například analýza tiskového písma či dalších materiálních znaků tištěných artefaktů vedly

k překvapivým zjištěním nejen v případě zmíněného nedatovaného Gutenbergova tisku tištěného z dvouřádkových bločků, ale také v kauze *Kroniky trojánské*, jíž je věnována sedmá kapitola.

Nástin postupného šíření knihtisku do jednotlivých zemí, včetně dopadu nové komunikační technologie na vzdělání a kulturní život pozdně středověké společnosti, je obsahem druhé kapitoly („Rozšíření knihtisku a podoba inkunábulí“). Kromě vnější a obsahové charakteristiky prvotisků se zde autor zabývá také vzájemným vztahem rukopisné a tištěné produkce. Opakovaně poukazuje na provázanost tiskařského řemesla a hospodářského a kulturního rozvoje center knihtisku (Benátky, Norimberk, Augsburg, Paříž, Antverpy). Evropský knihtisk je představen rovněž v číslech, která odrážejí jak objem a zaměření tištěné produkce či vývoj její jazykové skladby v jednotlivých evropských zemích, tak i počty zaměstnanců některých významných tiskařských dílen. V návaznosti na západoevropský vývoj jsou podrobněji rozvedeny počátky knihtisku ve střední Evropě, které autor klade do souvislosti s humanistickou orientací několika významných katolických prelátů a kulturního rozkvětu některých střeoevropských měst (Víděň, Krakov). Zvláštní pozornost je věnována vzhledu a charakteristickým znakům inkunábulí, které v polovině případů postrádají údaje o tiskaři, místu vydání či dataci. Kromě popisu tištěných artefaktů přibližuje autor též osobu samotného tiskaře, nakladatele i objednatele, jeho vzdělání, profesní a sociální status. Stranou Boldanova zájmu však nezůstávají ani otázky spojené s rolí nové technologie knihtisku při šíření informací a alfabetizaci raně novověké společnosti či způsob distribuce knih. Potenciál tištěného média předvádí na příkladu zapojení knihtisku do odpustkových kampaní.

Ve třetí kapitole, nazvané „Plzeň — nepokořená Trója“, přináší K. Boldan s pomocí dobových reálií odpověď na otázku, proč se právě Plzeň stala příhodným místem pro provozování nejstarší tiskárny na našem území (prosperita města, mezinárodní kontakty, přítomnost katolických vzdělanců) a proč k založení tiskárny nemohlo dojít v roce 1468. Boldanovým argumentem svědčícím proti této časné dataci je tehdejší válečný stav na Plzeňsku, který by býval zcela jistě znemožnil prototypografovi obstarat si dostatek papíru a potřebné vybavení pro tisk knihy o dvou stech listech.

Vynikající knihovědnou erudici prokázal autor zejména v následujících čtyřech kapitolách (kap. 4 až 8), v nichž čtenáři představuje podobu, obsah a účel nejstarších plzeňských tisků. Významným posunem na poli domácí inkunabulistiky jsou především autorovy závěry z vlastního filigranologického průzkumu, na jejichž základě vytvořil novou posloupnost bohemikálních prvotisků. Potvrdil závěry Emmy Urbánkové o prvenství latinských *Provinciálních statut Arnošta z Pardubic* (1476), naproti tomu dataci *Trojánské kroniky* posunul vzhledem k užitému papíru až na šestou příčku ve skupině nejstarších plzeňských tisků, tj. do let 1484–1486. Prvním českojazyčným tištěným dílem je podle Boldana *Nový zákon se signetem* (1481–1483), a nikoli světský román o dobytí Tróje, jak se někteří badatelé dříve domnívali (J. Jungmann, V. Hanka, Z. V. Tobolka, F. Horák, P. Kneidl).

Nedávnému nálezu nejstaršího úředního tisku (tzv. Rhodský odpustek z roku 1481) se věnuje pátá kapitola nazvaná „Tiskař a odpustkář“, přinášející podrobný exkurz do problematiky johanitských odpustkových kampaní, kdy na našem území byly ve velkém vyráběny a distribuovány tištěné odpustkové formuláře. I v případě odpustkové listiny je patrná autorova snaha o komplexní přístup ke zkoumanému materiálu.

Kromě obecného seznámení s jednolistovou produkcí v Evropě a se závěry vlastního analyticko-bibliografického průzkumu nalezeného odpustkového formuláře zasvěcuje čtenáře též do historických souvislostí provázejících vydání odpustkového listu včetně konkrétní osoby objednatele. V šesté kapitole, věnované prvnímú tištěnému novozákonnímu textu v českém jazyce, K. Boldan blíže představuje různé pomůcky a metody při průzkumu a vizualizaci filigránů, jakož i využití filigranologické analýzy pro určení nedatovaných písemností, případně odhalení dílensko-řemeslných postupů. V souvislosti s první knihou ve vernakulárním jazyce se autor zamýšlí nad podobností rané fáze českého a anglického knihtisku. Na závěr této kapitoly vyslovuje Boldan domněnku o částečné obměně výkonného personálu nejstarší plzeňské dílny, která svůj vydavatelský program od roku 1479 zaměřila na laického čtenáře. Proto navrhuje zavést pro druhého tiskaře pomocné jméno Pokračovatel Tiskaře Statut Arnošta z Pardubic (s. 178). Jeho činnost i produkci autor podrobně rozebírá zejména v předposlední, osmé kapitole. Výklad opírá jak o dosavadní poznatky, tak i o vlastní typografický a filigranologický průzkum dochovaných exemplářů. V části o *Kronice trojánské* kriticky shrnuje názorový vývoj na dataci tohoto tisku v českých dějinách, který doplňuje o řadu nových zjištění. Na základě důkladné analýzy papíru a dalších důkazů pak postupně vyvrací všechny argumenty zastánců časné datace. Činnost dalších prototypografů a tiskařů působících na našem území do roku 1501 je stručně popsána v závěrečné kapitole.

Přestože se zdá, že kniha poskytuje vyčerpávající soubor poznatků o naší nejstarší fázi knihtisku, sám autor připouští, že některé důležité úkoly a otázky bude třeba v budoucnosti zodpovědět. Do popředí by se podle něj měl dostat „celistvější materiální rozbor nejstarších tisků, který by v intencích prací angloamerické školy analytické bibliografie pomohl rekonstruovat dílensko-řemeslné postupy počínaje odléváním literek přes práci sazeče a způsoby vyřazování tiskové formy až k vlastnímu tisku, skládání archů a k rukodělnému dokončení multiplikátů“ (s. 178). Pozornost badatelů by se také měla upřít k systematickému průzkumu filigránů, které poskytují jedinečný důkaz o době vzniku daného tisku. Závěrem lze říci, že českému čtenáři se dostává do rukou syntetická práce poskytující dosud nejucelenější pohled na problematiku uvedení knihtisku do českých zemí a na podobu a funkci tištěného média na prahu raného novověku. Zároveň Boldanova kniha, v níž autor shrnul svou dosavadní badatelskou práci, poukazuje na stále ještě nevyčerpaný potenciál výzkumu materiality textů v rámci širšího kulturně-historického bádání.

AD:

Kamil Boldan: *Počátek českého knihtisku*. Praha, Scriptorium 2018. 320 s.